

kou marxistickou filozofickou kulturu, což mu umožňuje dobře se kriticky orientovat jak ve velice rozsáhlém poli konkrétních faktů, tak i v teoretických koncepcích.

Význam Ugrinovičovy práce tkví nejen ve vymezení úkolů marxistické sociologie, filozofie a psychologie náboženství, ale i v tom, že u nás jako jedna z prvních prací analyzuje náboženskou problematiku z hlediska vzájemného sepětí těchto disciplín. Je to kniha nejen vědecky fundovaná, ale i společensky angažovaná. Obsahuje přínos marxistického pojetí sociálních věd k překonání rozštěpenosti ideologického a poznávacího procesu.

Ivan Holý

A. F. Okulov a kol.: Vedecký ateismus

Bratislava, Pravda 1974, 297 s.

Kniha *Vedecký ateismus* (Naučnyj ateizm, Politizdat 1973), zpracovaná autorským kolektivem vedeným A. F. Okulovem, patří k několika málo publikacím formujícím vědecký ateismus jako specifickou vědní disciplínu v systému společenských věd.

Při vymezení vědeckého ateismu je zdůrazněna jeho spojitost s mnohými společenskými a přírodními vědami. V publikaci samé se tato spojitost výrazně projevuje zejména vzhledem k sociologii a sociální psychologii. A právě tento aspekt, sociologická stránka vědeckého ateismu, může zajímat československé sociology zabývající se zkoumáním náboženství, jakož i teoretické pracovníky vědeckého ateismu.

Sociologie vstupuje do většiny kapitol učebnice tak, že „vlastním ateismem není nahrazována, avšak obohacuje ateistickou teorii, dokazuje její sílu a životaschopnost. Vedecký ateismus zde přímo i nepřímo orientuje sociologii na programové výzkumné úkoly a poskytuje jí obecnou metodu poznávání zákonitostí vývoje náboženství, jeho překonávání a upevňování vědeckoateistického chápání světa“ (7).

Tyto čtyři principy spojitosti vědeckého ateismu se sociologií metodologicky i obsahově prolínají celou učebnicí. Prvé dva principy jsou obsaženy především v kapitolách *Predmet vedeckého ateizmu, Podstata, základné elementy a sociálne funkcie náboženstva, Kríza náboženstva v súčasných podmienkach, Rozvoj ateizmu ako zákonitost duchovného pokroku ľudstva, Marxistsko-leninský ateizmus ako vyššia forma ateizmu, Ateizmus a súčasný ideologický boj, Mravný obsah vedeckého ateizmu, Ateizmus a náboženstvo v socialistickej spoločnosti a Vedeckoateistická výchova*. Další dva principy jsou obsaženy především v kapitolách *Náboženstvo ako sociálny jav, Svetonázorové základy ateizmu, Ateizmus a spoločenský pokrok a Ateizmus a náboženstvo v socialistickej spoločnosti*.

K jednotlivým princípům vazby mezi vědeckým ateismem a sociologií

1. Sociologie a zejména sociologické výzkumy významnou měrou přispívají k *průkaznosti objektivnosti* vědeckoateistického poznání, jež zobecňuje vývoj a funkce systémů církevního a náboženského života v závislosti na celkovém společenském pokroku, zvláště v socialistické společnosti. V kapitole *Prejavy krízy náboženstva* je pokles stoupenců církví — podle religiozity a náboženské aktivity — analyzován na základě společenských revolučních změn, procesů vědeckotechnické revoluce a celkového společenského kulturního pokroku. Tyto společenské procesy jsou filozoficko-materialisticky vysvětleny a dokumentovány mnoha výsledky sociologických výzkumů. Sociologické výzkumy uskutečněné v SSSR potvrzují, že proces pokračující sekularizace je výsledkem vzájemného působení objektivních podmínek a subjektivních faktorů (215). Sociologické výzkumy a údaje církevního tisku ukazují, že počet lidí, kteří pravidelně navštěvují kostely a dodržují náboženské obřady, nepředstavuje ani třetinu lidstva všech kontinentů (106). Pro tendenci změn náboženského vědomí a chování věřících je charakteristická eroze víry v pravdivost náboženských dogmat. Tak například, pokud jde o ideu posmrtného života, výzkumy potvrzují, že značná část věřících ztratila víru v záhrobní život. Jeho existenci uznává například jen jedna pětina věřících kolchozníků Orlovské oblasti (219). Autoři dále dokazují, že dalším významným trendem je zmenšování počtu věřících se životní náboženskou orientací a růst počtu nevěřících a těch věřících, pro něž není náboženství důležité ani určující. Absolutní většinu věřících tvoří občané, u nichž náboženské ideje zaujímají podřadné místo (219). K podstatným změnám došlo i ve vlivu náboženství na vztah k práci. Konkrétní sociologické výzkumy ukázaly, že náboženské přesvědčení má již malý vliv na motivy pracovní činnosti. Podle výsledků sociologických výzkumů z Orlovské oblasti je cca 6,4 % příslušníků pravoslavné církve v pracovní činnosti stimulováno náboženstvím. Výzkumy rovněž potvrdily, že obřady křtů, pohřbů apod. se častěji uskutečňují z nenáboženských motivů. Při zkoumání vztahu k náboženství v závodech E. Thälmana v Moskvě bylo zjištěno, že křest uskutečnilo z náboženského přesvědčení 8,6 % zaměstnanců, pro každý případ 8 %, na naléhání příbuzných 37 %, pro slavnostní formu 6,8 % a na základě tradic 39,6 % (220).

V kapitolách *Príčiny udržovania sa náboženských prežitkov a Vedeckoateistická výchova* se výsledky sociologických výzkumů prolínají s celkovou ateistickou interpretací velmi konkrétně. Je zde dokazováno, že vlivu náboženství nejvíce podléhají osoby, které se nezúčastňují společenské produktivní práce, jako důchodci a ženy v domácnosti, dále málo kvalifikovaní a nekvalifikovaní pracovníci. Výzkumy z Penzy ukázaly, že mezi dělníky

je 6⁰/₀ věřících, mezi zaměstnanci 1⁰/₀, mezi důchodci 39⁰/₀ a mezi ženami v domácnosti až 43⁰/₀ věřících. Mezi dělníky s nízkou kvalifikací 6⁰/₀ a mezi nekvalifikovanými dělníky 24⁰/₀ věřících (221). Většina věřících má omezené sociální kontakty i v mimopracovní době a činnosti. I tyto poznatky jsou doloženy výsledky sociologických výzkumů.

Autoři učebnice vyvozují z empirických šetření teoretické závěry, zejména pro oblasti ateistické výchovy (245–6).

2. Sociologie (i další společenské a přírodní vědy) obohacuje ateistickou teorii. Tento princip není jen proklamován v úvodu učebnice, ale je zřejmý ve většině kapitol. Přirozené nejde o vymezení hranice mezi teorií vědeckého ateismu a sociologií, nýbrž především o tvůrčí a funkční aplikaci pojmového a kategoriálního aparátu sociologie na vědecký ateismus při vysvětlování a dokazování přeměn a funkcí náboženských systémů, místa a funkcí vědeckého ateismu v konkrétních společenských makrostrukturách, mikrostrukturách a infrastrukturách.

V kapitole *Sociálne funkcie náboženstva* jsou jednotlivé funkce náboženství interpretovány pomocí sociologických pojmů a kategorií. Světonázorová a iluzorní kompenzační funkce náboženství působí na sociální orientaci a zaměření věřících a ovlivňuje tak jejich praktický vztah ke skutečnosti, jejich sociální chování, postoje a motivace. Působí na vyvolávání náboženské aktivity a tím přímo i nepřímo konzervuje sociální pasivitu mnoha věřících. Funkce regulující, vyjádřená systémem norem a hodnot, se vztahuje nejen na oblast náboženského života a kultu, nýbrž i na oblast regulace sociálního chování jedince a celých skupin, vztahů v rodině i v jiných společenských institucích. Je zde charakterizována také integrující funkce náboženství v antagonistických společnostech (funkce zachování a upevnění existujícího sociálního systému) a nepřímo naznačena dezintegrující funkce náboženství v socialistické společnosti. Zvláštní pozornost je věnována specifice funkcí církví v jednotlivých etapách vývoje společnosti.

Autoři zdůrazňují, že sociální funkce náboženství je třeba zkoumat jak na úrovni společnosti jako celku, tak i na úrovních konkrétních náboženských skupin i jednotlivých osob (33).

Z hlediska sociologie představuje významnou a zajímavou část publikace interpretace funkcí náboženských *pospolitostí*. Tyto funkce jsou specifikovány takto: regenerace víry a náboženských citů, uspokojování potřeb věřících v náboženských útesech, uspokojování některých nenáboženských potřeb věřících, prostředí sociálního styku, prostředek sociální sebe-realizace v mystifikované formě, uspokojování pokud jde o dosahování sociální prestiže. „Příslušnost k náboženskéj pospolitosti takito ľudia ponímajú ako ukazovateľa svojej vyvolenosti, vynímačnosti a nepodobnosti s inými ľuďmi ... mnohí veriaci pokladajú nábožen-

ské spoločnosti aj za prostriedok uspokojovania svojich poznavacích, morálnych a estetických potrieb“ (33).

Sociologické výzkumy ukazují, že náboženská skupina vystupuje jako iluzorní forma kompenzace omezenosti sociálních kontaktů věřících, zejména těch, kteří nejsou aktivně zapojeni do procesu uvědomělé tvorivosti, stojí mimo řešení významných sociálních úkolů, mají omezené sociální kontakty v mimopracovní sféře, mají nízké vzdělání a kvalifikaci. To vše vytváří půdu pro zapojení věřících do systémů vztahů náboženské skupiny. Významné funkce zde plní takoví činitelé, jako jsou podstatně rozdílní mezi fyzickou a duševní prací, mezi městem a vesnicí, jakož i pozůstatky starého způsobu života (220–221).

Autorský kolektiv sociologicky interpretuje strukturu věřících v SSSR a její vývojové tendence. První skupinu tam tvoří ti věřící, jejichž životní orientace je náboženská. Jsou aktivní v náboženských skupinách. Jejich počet je malý. Druhou skupinu tvoří věřící, pro něž je náboženská orientace důležitá, nikoli však určující. V náboženských skupinách nejsou aktivní. Počet je vyšší než v první skupině. Třetí skupinu tvoří věřící, pro něž náboženská orientace není ani důležitá ani určující. Tvoří většinu mezi věřícími.

Sociologická problematika je obsažena i v kapitole *Kriza náboženstva v súčasných podmienkách*, a to jak v charakteristice hlavních příčin, tak i projevů krize náboženství. Jako příčiny a projevy jsou zde specifikovány zejména: sociální změny ve světě po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce, procesy vědeckotechnické revoluce, všeobecný kulturní pokrok lidstva, osvobozování společenského a soukromého života od vlivu náboženství a církví, sekularizace všech odvětví života, pokles až úpadek prestiže církví, růst sociální aktivity mas, sociální aktivizace církví se snahami o upevnění společenských pozic a aspirací na sociální vedení mas, reformy systému církevního života apod.

Sociologické aspekty jsou rovněž součástí vymezení vědeckého ateismu, jeho společenských funkcí a místa v poznávání společenských jevů. Společenské funkce vědeckého ateismu „spočívajú nielen v tom, že sa stavajú proti náboženskému světonázoru a činnosti církví, ale aj v tom, že stimulujú výrobnopracovní aktivitu člověka, zintenzivňujú vedecko-poznavací činnosť ľudí, napomáhajú pokrokové tendencii spoločenského vývoja, orientujú jednotlivca na realizáciu možností svojho duchovného rastu“ (117). V této souvislosti je zdůrazněna úloha kolektivní práce při přeměně prostředí, člověka i jeho duchovního světa, při formování jeho vědeckého světového názoru. Autoři charakterizují podstatu sociálních kořenů a sociální základnu ateismu, procesy rozvoje pracujících s náboženstvím, mravní složky ateismu, rozvoj osobnosti socialistického člověka apod. V kapitole *Vedeckoateistická výchova* upo-

zorňují na velmi důležité teoretické a metodologické problémy ateistické výchovy.

3. *Orientace sociologie na programové úkoly výzkumu.* Ve všech pěti částech učebnice jsou přímo i nepřímo obsaženy problémy a úkoly, na jejichž řešení se má aktivně podílet sociologie. Jde o tyto okruhy problémů: analýza podstaty, základních elementů a sociální funkce náboženství, jeho vývoje a současného stavu; zkoumání objektivních podmínek překonávání náboženství a formování vědecko-ateistického světového názoru; formy zapojování věřících do aktivní účasti při realizaci ekonomických, politických a kulturních úkolů komunistické výstavby; faktory působící na odstraňování rozdílů v každodenních podmínkách života pracujících; formy překonávání konzervativních tradic a nacionalistických přezítků; poznání a analýza zvláštností náboženského modernismu; faktory urychlující procesy sekularizace; trvale působící faktory krize náboženství; faktory ovlivňující vztahy lidí ke skutečnosti, jejich sociální orientaci, zaměření a chování; systémy norem a hodnot ve vztazích k práci, v rodině a v jiných společenských skupinách; vliv církví na mládež; sociální aktivita církví; inovace prvků náboženských komplexů; úloha žen a laiků v životě církví; úloha rozhlasových center, náboženské a buržoazní propagandy; vědecký pokrok a rozvoj osobnosti; úloha školství, masových sdělovacích prostředků; efektivnost ateistické výchovy apod.

4. V učebnici jako celku i v jednotlivých kapitolách je obsažena *obecná metoda zkoumání* a poznávání zákonitostí formování vývoje náboženských názorů, jsou zde vytyčeny základní principy překonávání náboženství a upevňování vědeckoateistického chápání světa, nezbytné pro přírodní a společenské vědy zabývající se zkoumáním různých stránek náboženství. Tato metoda je nezbytná i pro sociologii, jejímž předmětem je náboženství.

*

Učebnice *Vědecký ateismus* je velkým přínosem pro teoretickou, ale také pro ideologickou frontu nejen v SSSR, nýbrž i v našich podmínkách. Vymezení a interpretace ateistické problematiky ve spojitosti s mnohými společenskými a přírodními vědami poskytuje zejména teoretikům v oblastech výzkumu náboženství a ateismu velmi cennou metodu přístupu, zkoumání a výkladu těchto společenských jevů. Sociologická stránka vystupuje v celé publikaci velmi zřetelně. Sociologům zkoumajícím náboženskou problematiku poskytuje učebnice metodologická východiska, a to jak z hlediska společenské funkce sociologie, pokud jde o přístup, zkoumání a výklad náboženských jevů, tak i z hlediska jejího vztahu k vědeckému ateismu. Pro teoretické pracovníky z oblasti vědeckého ateismu představuje návod, jak tvůrčím způsobem aplikovat sociologickou teorii při rozvíjení teorie vědeckého ateismu a využívat výsledků so-

ciologického výzkumu k vyšší objektivitě a průkaznosti ateistické teorie.

Autorský kolektiv si zajistě nekládá za cíl zcela vyřešit vztah obou disciplín. Cílem bylo vymezení a interpretace základní ateistické teorie. Při plnění tohoto hlavního úkolu autoři zřetelně naznačili vzájemně se doplňující funkce vědeckého ateismu a sociologie, jejich funkční spojitost. Tento úkol se jim podařil.

S celkovým pojetím učebnice funkčně koresponduje a obsahově ji doplňuje doslov F. Vašečky ve slovenském vydání, orientovaný na československé podmínky.

František Křenek

B. Golembowski: Szanse młodości (Šance mládeži)

Warszawa, Iskry 1974, 310 s.

V roce 1974 vydalo varšavské státní nakladatelství Iskry soubor statí polského sociologa Bronisława Golembowského. Autor shrnul do prvního knižního vydání 18 statí, publikovaných časopisecky vesměs v letech 1968–1973. Týkájí se většinou problematiky polského mládežnického hnutí toho období, jeho historie i perspektiv, v dosti široce koncipovaném rámci. Autor v úvodu charakterizuje období vzniku těchto statí jako historický přelom v životě jak země, tak i polské mladá generace. V Polsku v té době začalo docházet k realizaci důležitých a závažných změn dotýkajících se celé společnosti.

Publikace je členěna do tří tematicky oddělených částí. První z nich shrnuje (pod názvem *Szance młodości*) 5 statí orientovaných především na problematiku výchovného působení mládežnických organizací poválečného období v Polsku a stručnou formou čtenáře informuje o formálních a organizačních změnách, jimiž mládežnické hnutí v Polsku prošlo a zpětně analyzuje příčiny, které k těmto změnám vedly. Hodnotí činnost jednotlivých organizací (ZWM 1945–8, PMP 1948–1956, ZMW od roku 1957), zejména z hlediska pozitivních, ale i některých negativních výsledků jejich výchovného působení na polskou mládež. Na základě historického a kritického rozboru se pokouší v obecnější rovině formulovat podstatné rysy, které by měla mít mládežnická organizace současné doby, aby mohla zajistit všechny své funkce a přitom splňovat to, co od ní nejen její členové, ale mladí lidé vůbec očekávají. Taková organizace musí být schopna akceptovat permanentní pohyb a vývoj, jak celospolečenský, tak specifický pro ni samu. To autor pokládá za základní podmínku funkčnosti organizace. Druhým, pravděpodobně stejně důležitým předpokladem, zejména z hlediska plnění výchovných cílů, je neustálé hledání a používání nových a vlastních forem činnosti a působení, aby nedošlo k dogmatickému ustrnutí.

Na základě této úvahy se autor pokouší o náčrtek celistvého systému socialistické vý-